

Ознайомлення населення із особливостями виборчого законодавства і виборчим процесом під час виборів до Всеросійських Установчих зборів в Україні в 1917 р.

Створення умов для вільного формування волі виборців та її вільного виявлення під час голосування неможливе без досконалого знання визначених законом норм, що регулюють права та обов'язки учасників виборчого процесу, від рядових виборців до найвищих посадовців та державних органів, тому що всі ми вже неодноразово переконувались, як їх дії чи бездіяльність впливають на хід виборчого процесу і на його результати та настрої суспільства.

У зв'язку з цим питання підвищення правової культури сьогодні має неабияке значення для організації та проведення виборів таким чином, щоб вони були не джерелом конфліктів та потрясінь, а сприяли подальшій демократизації держави, консолідації суспільства. Тому цілком доцільним є вивчення історичного досвіду ознайомлення населення із особливостями виборчого законодавства і виборчим процесом під час виборів до Всеросійських Установчих зборів в українських губерніях в 1917 р.

На жаль, в радянській і вітчизняній історіографії запропонована тема розкрита слабо. Лише окремі її аспекти (підготовка і прийняття Положення про вибори та його характеристика як найбільш демократичного на той час закону про вибори) знайшли відображення в працях Є.А. Скрипілева¹,

¹ *Скрипілев Е.А.* Всероссийское учредительное собрание. Историко-правовое исследование. — М., 1982. — 216 с.

О.М. Знаменського², В.Ф. Верстюка³, О.Б. Кудлай⁴, Л.Г. Протасова⁵. Тому спробуємо на основі документальних матеріалів Державного архіву Житомирської області (далі ДАЖО) та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО), інформаційних повідомлень тогочасної преси та опублікованих досліджень проаналізувати всі основні заходи окружних комісій та державних органів влади, спрямовані на інформаційну підготовку населення до виборів у Всеросійські Установчі збори в Україні.

Розуміючи, що правильність голосування багато в чому залежить від того, наскільки населення поінформоване про вибори до Установчих зборів, обізнане з технікою виборчого процесу, окружні, повітові і міські комісії, на які покладалося забезпечення організації процесу підвищення правової культури учасників виборчого процесу, відповідально підійшли до своїх обов'язків.

Всеросійська у справах виборів до Установчих зборів комісія (далі Всевибори) видавала при газеті «Вестник Временного правительства» особливий інформаційний листок «Ведомости Всероссийской по делам выборов в Учредительное собрание комиссии» (далі «Ведомости Всероссийской...»). Його редагував І.В. Яшунський⁶. В ньому розміщувалися свідчення про хід підготовчих робіт, циркуляри, що роз'яснювали найбільш незрозумілі при використанні на практиці статті Положення. Цей листок надсилався окружним комісіям в кількості

² *Знаменский О.Н.* Всероссийское Учредительное собрание. История созыва и полит. крушения. — Л., 1976. — 364 с.

³ *Верстюк В.Ф.* Неудавшийся пролог к демократическому обществу // Всероссийское Учредительное собрание. Первый и единственный день его занятий (5–6 января 1918 года). — К., 1991.

⁴ *Кудлай О.Б.* Діяльність народного Міністерства внутрішніх справ УНР. Електронний ресурс: <http://www.history.org.ua/journal/2005/2/6.pdf>

⁵ *Протасов Л.Г.* Всероссийское Учредительное собрание. — М., 1996. — 363 с.

⁶ *Протасов Л.Г.* Вказ. праця. — С. 87.

15 екземплярів, при цьому частину їх комісії зобов'язані були передати редакторам місцевих газет для повідомлення широкому колу населення. Всевибори планували відправляти цей листок повітовим і міським комісіям у кількості по 3 екземпляри кожного, але через брак коштів реалізувати цей задум не вдалося. З метою прискорення ознайомлення членів виборчих дільниць із виборчим законодавством, Всевибори дозволяли при вирішенні якихось питань посилатися на їх циркуляри і розпорядження, надруковані у листку⁷. Проте, «через неакуратність поштового зв'язку»⁸ «Ведомости Всероссийской...» часто надходили із великим запізненням, тому окружні комісії просили Всевибори основні свої розпорядження та відповіді на клопотання телеграфувати до них безпосередньо, незалежно від публікацій у листку.

Виборче бюро при Генеральному секретарстві внутрішніх справ також планувало заснувати свій «періодичний орган для популяризації справи виборів на Україні»⁹, проте через брак коштів зробити це не вдалося, а на шпальтах «Вісника Генерального Секретаріату України» (перший номер вийшов тільки 6 листопада 1917 р.) інформації про вибори до Всеросійських Установчих зборів майже не було, більше висвітлювалася виборча кампанія до Установчих зборів УНР.

Окружні комісії українських губерній розміщували свої офіційні оголошення в місцевих газетах: «Известия Подольской окружной по делам о выборах в Учредительное собрание комиссии» (далі «Известия Подольской...»), «Свободный голос», «Известия Губернского Исполнительного комитета», «Подільська воля»¹⁰ (Подільська комісія); «Вестник Волынского Комиссара», «Вестник Волынского Временного правительства»¹¹,

⁷ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 1, арк. 33.

⁸ Там само. — Арк. 46.

⁹ ЦДАВО, ф. 799, арк. 1, спр. 1, арк. 18.

¹⁰ ЦДАВО, ф. 1141, оп. 1, спр. 5, арк. 25.

¹¹ ДАЖО, ф. 2149, оп. 1, спр. 205, арк. 84 зв.

«Волянсь», «Трудовая Волянсь» (Волинська); «Харківський вестник», «Народное дело» (Харківська); «Последне новости», «Южная газета», «Киевлянин»¹² (Київська); «Черниговская земская газета», «Чернігівські губерніяльні вісті» (Чернігівська); «Одесские новости» (Херсонська); «Южные ведомости» (Таврійська); «Крымский вестник», «Революционный Севастополь», «Известия Севастопольского Совета военных и рабочих депутатов» (Чорноморсько-флотська); «Голос фронта» (комісія Південно-Західного фронту); «Губернские ведомости», «Народная жизнь»¹³ (Катеринославська). Редакція газети «Придніпровський край» відмовилась від розміщення на своїх шпальтах оголошень Катеринославської Окружної комісії¹⁴, хоча про самі вибори писала чимало. Спроби Оквиборів через Губернського комісара нагадати редакції про право комісії передавати в примусовому порядку замовлення у справах виборів до Установчих зборів і про обов'язок позачергового їх виконання не увінчалися успіхом.

В Подільській губернії оголошення про те, в яких газетах друкується достовірна інформація Окружної комісії, розмістили на видних місцях в усіх населених пунктах і установах, що відали виборами¹⁵.

В офіційних оповіщеннях окружних комісій повідомлялося про початок роботи комісій, їх адреси; детально описувався порядок виборів до Установчих зборів¹⁶, процедура голосування; подавалися схеми поділу на виборчі дільниці, інструкції для виборчих комісій, перелік зареєстрованих кандидатських списків, настанови із вказівками як мають виглядати конверти, іменні посвідчення¹⁷, бюлетені; часто розміщувався календар

¹² ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 20, арк. 4 зв.

¹³ ЦДАВО, ф. 1146, оп. 1, спр. 1, арк. 23.

¹⁴ Там само. — Арк. 7.

¹⁵ ЦДАВО, ф. 1141, оп. 1, спр. 5, арк. 26.

¹⁶ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 3, арк. 5.

¹⁷ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 20, арк. 4 зв.

виборів в губернії, тобто повідомлялися законом встановлені строки для всіх етапів виборчого процесу: поділу округів на виборчі дільниці, формування виборчих комісій, складання і оскарження списків виборців, реєстрація кандидатських списків, день виборів тощо.

Часто таку інформацію виборчі комісії, земські управи подавали у вигляді листівок. Так Полтавська Окружна комісія на своєму засіданні постановила: «Таблицю строків для подачі, опублікування і з'єднання кандидатських списків затвердити і надрукувати 1 раз в газетах «Полтавский День» і «Вестник Губернского общественного комитета» та у вигляді листівки в кількості 1 тис. екземплярів»¹⁸. В листівках-поясненнях для населення коротко доносилися інформація про те, що таке Установчі збори, їх значення і завдання. Листівки окружних комісій із списками кандидатів від політичних партій та громадських організацій допомагали виборцям краще ознайомитися із учасниками виборчих перегонів в своїй губернії. Вони були 2 видів: а) один список на маленькому окремому аркуші і б) всі списки однієї губернії на великому аркуші. Другий вид листівок зазвичай вивішували для ознайомлення на видному місці на центральних майданчиках сіл і містечок.

Київська, Херсонська та Харківська Окружні комісії прийняли рішення друкувати оголошення для населення різними мовами. Повідомлення Петроградського телеграфного агенства, розміщене в «Ведомостях Всероссийской...»¹⁹, про ігнорування в Харькові постанови про друк офіційних оголошень різними мовами спростовувалось Окружною комісією: «Не дивлячись на страйк друкарів, відозви російською, єврейською і українською мовами нами були розповсюджені в кількості близько 100 тисяч екземплярів»²⁰. На підтвердження своїх слів до редакції «Ведо-

¹⁸ ЦДАВО, ф. 3261, оп. 3, спр. 57, арк. 7.

¹⁹ Известия Всероссийской комиссии по делам о выборах в Учредительное собрание. — Петроград. — 1917. — № 11.

²⁰ ЦДАВО, ф. 3156, оп. 1, спр. 31, арк. 101–102 зв.

мостей Всероссийской...» надсилались примірники 7 відозв по м. Харькову, із них 3 російською, 2 українською і 2 єврейською. В газеті «Голос народа»²¹ тієї ж Харківської губернії також можна знайти оголошення місцевої комісії двома мовами.

Комісії самостійно вирішували які інформаційні повідомлення, як часто і в яких газетах подавати. Це залежало від фінансових можливостей окружної комісії та ініціативи місцевої преси.

Херсонська Окружна комісія наперед повідомляла населення про те, що у випадку затримки технічного характеру, вибори до Установчих зборів відбудуться не 12, 13 і 14 листопада, а 19, 20 і 21 листопада 1917 р.»²². В той час як Волинська Окружна комісія у відповідь на звинувачення Житомирської міської управи про несвоєчасне розповсюдження Оквиборами по місту інформації про перенесення виборів на 26–28 листопада пояснювала свої дії так: «До початку виборів потреби в цьому не було, але коли 27 листопада представники кандидатських списків повідомили комісію про те, що голосування по всім міським дільницям йде дуже повільно — голова комісії вирішив надрукувати 3 тис. екземплярів оголошень і розповсюдити їх по місту»²³. Слід зазначити, такі прорахунки в справі інформування населення не були характерними для Волинської Окружної комісії. Взагалі вона багато уваги приділяла цьому питанню.

Незважаючи на активну діяльність окружних і повітових комісій, з містечок і сіл надходила велика кількість скарг на те, що не вистачає інформаційних матеріалів, що «є такі жителі, які ще навіть не відають про дату виборів до Установчих зборів»²⁴. Підтверджував це і член Всевиборів Л.М. Брамсон. Він відзначав, що станом на 1 жовтня 1917 р. «техніка виборів на

²¹ Голос народа. — Купянск. — 1917. — № 52.

²² Державна наукова архівна бібліотека. Листівки спеціального фонду (1917р.). — 9022 сл.

²³ ДАЖО, ф. 2149, оп. 1, спр. 31, арк. 89.

²⁴ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 4, арк. 122.

місцях відмінно засвоєна населенням, яке цікавиться виборами. Проте, на жаль, інтерес до виборів у Всеросійські Установчі збори не проник в народні маси, а обмежується верхами. В селах не тільки не знають, а й не хочуть знати про них»²⁵. В зв'язку з цим Всевибори вирішили «посилити інформаційну діяльність, зокрема, потурбуватись про більш широке розповсюдження своїх «Ведомостей»»²⁶.

Байдуже, а подекуди вороже, ставлення населення до виборів змусили окружні комісії українських губерній додатково проводити роз'яснювальну роботу серед людей. З метою найширшого інформування населення і виборчих комісій з розпорядженнями уряду, а також з станом справ з підготовки виборів, центральні виборчі установи вживали різних заходів. В Полтавській губернії член Окружної комісії О.В. Терлецький склав проект звернення до населення з включенням до нього пояснення важливості майбутніх виборів і короткого викладу основних пунктів «Положення»²⁷, в Харківській — розробили рекомендацію «Як подавати виборчі записки?». Голова Волинської Окружної комісії А.А. Багриновський разом із секретарем Гореликом²⁸ підготували «Звернення Волинської Окружної комісії до Громадян Землі Волинської»²⁹ і плакат «Положення про охорону свободи і правильності виборів», виданий в Губернській друкарні в кількості 6 тис. екземплярів³⁰.

В Подільському окрузі за відсутності щоденного губернського органу, що здатен виконувати інформаційні функції, почали з 19 жовтня 1917 р. видавати щоденні бюлетені «Известия Подольской окружной по делам о выборах в Учредительное собрание комиссии». Відповідальними редакторами

²⁵ ЦДАВО, ф. 3261, оп. 3, спр. 56, арк. 50.

²⁶ Там само. — Арк. 51.

²⁷ ЦДАВО, ф. 3261, оп. 3, спр. 57, арк. 3.

²⁸ ДАЖО, ф. 2149, оп. 1, спр. 205, арк. 103 зв.

²⁹ ДАЖО, ф. 2149, оп. 1, спр. 1, арк. 75.

³⁰ ДАЖО, ф. 2149, оп. 1, спр. 27, арк. 50.

стали голова Окружної комісії П.А. Самулевич і секретар М.Г. Романов. Обмежена кількість працівників, готових працювати над підготовкою «Известий Подольской...», і погане фінансування, дозволили випускати лише 4 тис. екземплярів й розсилати їх міським та повітовим комісіям для безкоштовного розповсюдження серед установ і осіб, що займалися підготовкою виборів. Щоб якісно виконати роботу з інформування і передвиборної агітації населення, Подільська Окружна комісія у Губернського земського зібрання попросила 60 тис. крб. (з них Губернська Земська управа за відсутності готівки видала лише 1 тис. 500 крб., іншу частину пообіцяла перерахувати за умови отримання нею урядової гарантії на 2 млн. кредиту)³¹, а в Губернського виконавчого комітету на друк і випуску відповідної літератури 3 тис. крб. (з них 650 крб. було виплачено Друкарні Вінницького міського правління за випуск 3 тис. Положень про вибори)³². Ще 3 тис. 40 екземплярів Положення і Наказу на замовлення Подільської Окружної комісії виготовила Курська Друкарня Подільського губернського правління. Щоправда, 11 посилок з цими матеріалами, відправлені до Вінниці 17 жовтня 1917р., через незадовільну роботу працівників залізниці, надійшли до місця призначення лише 4 грудня, коли проходили вибори і особливої потреби в них вже не було. Несвоєчасне отримання законів негативно вплинуло на обізнаність членів дільничних комісій і населення з технологією виборів. Слід зазначити, що рахунки за друкування цих матеріалів довелося оплатити.

Подільська Окружна комісія розробила «Правила для заповнення відомості — Форма № 1» (про поділ на виборчі дільниці), листівку «Що повинен знати кожен громадянин Російської Республіки» і «Від Подільської Окружної комісії», які надрукували в кількості по 1 тис. штук кожної³³ і відправили всім

³¹ Известия Подольской Окружной... комиссии. — 1917. — № 11-12.

³² ЦДАВО. — Ф. 2171, оп. 1, спр. 18, арк. 2.

³³ ЦДАВО, ф. 1141, оп. 1, спр. 5, арк. 56, 57.

повітовим та міським комісіям із зазначенням «Обов'язково доповісти про реакцію населення на ці листівки». Такий надпис є підтвердженням того, що комісія відстежувала ситуацію з ставленням населення до виборів, їх зацікавленістю виборчою кампанією, а значить могла відразу вчасно відреагувати на якісь ускладнення в справі підготовки виборів. Так, у відповідь на повідомлення, що в Кам'янецькому повіті населення не хоче брати участь у складанні списків, помилково плутаючи вибори до Установчих зборів з виборами до земства, Оквибори доручили Кам'янецькій комісії роз'яснити мету складання цих списків³⁴. Найближчим часом списки були складені.

На території всієї Подільської губернії розповсюджували складену Вінницькою повітовою комісією «Інструкцію для голів дільничних комісій Вінницького повіту у справах виборів до Всеросійських Установчих зборів»³⁵, а на Харківщині — 50 тис. екземплярів листівки «Заклик до населення», підготовленої Харківською Окружною комісією³⁶.

Щоб надати населенню можливість отримувати необхідні довідки і свідчення у справах, що стосувалися виборів, Київська Окружна комісія запропонувала повітовим і міським комісіям організувати чергування в міських управах і волосних комісіях³⁷, а щоб успішно пройшли вибори 12–14 листопада провести інструктування голів дільничних комісій (технічний спосіб виконання покладался на розсуд комісій)³⁸. В Таращанському повіті (Київська губернія), щоб якимось боротися із негативним впливом чуток, які розповсюджувалися недоброзичливцями і змушували населення ухилятися від складання списків, голова комісії К. Калмаков підготував оголошення про необхідність складання виборчих списків і відповідальність перед законом за

³⁴ ЦДАВО, ф. 2171, оп. 1, спр. 18, арк. 5 зв.

³⁵ ЦДАВО. — Ф. 1141, оп. 1, спр. 6, арк. 42–43.

³⁶ Харьковский вестник. — 1917. — № 54.

³⁷ ЦДАВО, ф. 3261, оп. 3, спр. 57, арк. 5.

³⁸ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 11, арк. 23.

поширення таких чуток. В ньому він закликав населення не слухатися вмовлянь і залякувань людей «із злими намірами і ворогів народу»³⁹; пропонував виконувати всі вимоги виборчих комісій; нагадав міліції, волосним і сільським радам про обов'язок допомагати енергійно і безвідмовно комісіям, доповідати про порушення, притягувати до закону відповідальності винних; називав всіх, хто намагався завадити успішному ходу виборів до Установчих зборів або ухилявся від участі у виборах «ослушниками Тимчасового уряду і зранидниками народних інтересів»⁴⁰.

Крім друкованого слова, широко використовувалося усне. Катеринославська міська комісія 11 листопада 1917р. в 6 год вечора скликала загальні збори голів всіх 30 дільничних комісій для ознайомлення з правилами проведення виборів і затвердження спільного плану дій під час голосування⁴¹. Членам дільничних комісій Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії попередньо прочитали кілька лекцій для ознайомлення їх з основними положеннями закону про вибори, особливий наголос робився на темах «Подання та підрахунок виборчих записок», «Завдання Установчих зборів», «Партійні програми». Всі без винятку дільничні комісії об'їздили інструктори Агітаційної комісії при Виконавчому комітеті. Вони доповнили і перевірили знайомство членів комісії з Положенням про вибори, а за 2 тижні до виборів всі дільничні комісії були забезпечені друкованими «Замітками про найголовніші обов'язки дільничних комісій», складеними головою Новгород-Сіверської повітової комісії. Витрати з улаштування лекцій та інструктування взяло на себе повітове земство⁴². Схожі наради та лекції проводились виборчими комісіями і в інших українських губерніях.

³⁹ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 9, арк. 31 зв.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Приднепровский край. — Екатеринослав. — 1917. — № 6328.

⁴² ЦДАВО, ф. 1167, оп. 1, спр. 2, арк. 20 зв.

В умовах коли мали освіту не більше $\frac{1}{4}$ населення Росії, потрібні були особливі технології, щоб виборці могли проголосувати свідомо і самостійно, без підказок з боку. В Положенні про вибори була розроблена проста і оригінальна система здійснення волевиявлення для виборців. Всевибори відправили в кожную окружну комісію повний текст Положення і Наказу із розрахунком по два примірники на кожную дільницю аж 20 жовтня 1917 р.⁴³ До кінця жовтня обіцяні 4 тис. екземпляри⁴⁴ до Києва так і не надійшли⁴⁵. Не набагато кращою була ситуація в інших округах.

З метою широкої популяризації виборчого закону серед населення, яке «в масі зовсім не підготовлене до виконання такого великого обов'язку перед Батьківщиною, особливо в Україні, де тільки тепер воно отримало можливість придбати книгу доступною йому рідною мовою»⁴⁶, Київська Окружна комісія створила спеціальну комісію із юристів і земських діячів⁴⁷. Щоб секретарь УЦР (в квітні 1917 р.), член УПСФ⁴⁸ В. Бойко зміг виконувати обов'язки консультанта у справі виборів до Установчих зборів, довелося «просити п. Генерального Писаря не відмовитись відпускати його щодня від 2-гої години»⁴⁹. Комісія порушила питання про необхідність перекладу закону про вибори українською мовою. Спочатку планувалося, що цим займатимуться Всевибори⁵⁰, але потім з'ясувалось, що переклад українською мовою і видання за державні

⁴³ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 2, арк. 13.

⁴⁴ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 1, арк. 21.

⁴⁵ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 2, арк. 45.

⁴⁶ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 6, арк. 1.

⁴⁷ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 3, арк. 20.

⁴⁸ *Кудлай О.Б.* Протоколи засідань Комітету Української Центральної Ради (квітень 1917 р.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. — 2013. — Вип. 9. — С. 322.

⁴⁹ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 3, арк. 3.

⁵⁰ Там само. — Арк. 17.

кошти 1, 6–10 глав розділу I Положення покладался на Київську Окружну комісію і Виборче бюро⁵¹.

Комісія підготувала і запропонувала виборчим комісіям інших українських губерній придбати для розповсюдження серед населення 68 тис. листівок «Громадяне землі Української» і 23 тис. брошур, 35 тис. Статутів про вибори до Установчих зборів (видання Київського губернського земства і Окружної комісії)⁵². В них коротко розкривався порядок виборів до Установчих зборів, їх значення. Брошура могла бути інструкцією для волосних і дільничних комісій. Вся ця інформаційна література друкувалась двома мовами (українською та російською) і коштувала — 25 крб. (листівка), 100 крб. (брошура)⁵³ і 170 крб. (Статут)⁵⁴ за тисячу штук.

Пропозицією Київської Окружної комісії вирішили скористатись всі повітові комісії Київщини, окружні комісії більшості українських губерній, Українська Центральна Рада⁵⁵ та Виборче бюро. Останнє повідомляло Київську Окружну комісію про те, що воно одержало чимало листів і телеграм від виборчих установ і органів місцевого самоврядування з проханням вислати примірники «Положення», друковані українською мовою: від Подільської Окружної комісії (400 екземплярів), від Чернігівської і Полтавської (по 1 тис.), Кобелякської, Роменської, Полтавської і Миргородської повітових земських управ (770), від Губернського комісара Біянки м.Сімферополя (300)⁵⁶, від агітаційно-просвітницького відділу Українського Військового Генерального комітету для Виборчого бюро при Комітеті (100)⁵⁷, від повітової управи м. Вінниця (14 тис. листівок українською

⁵¹ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 1, арк. 43, 112.

⁵² ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 14, арк. 7.

⁵³ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 6, арк. 1.

⁵⁴ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 35, арк. 53.

⁵⁵ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 3, арк. 20.

⁵⁶ Там само. — Арк. 11.

⁵⁷ Там само. — Арк. 1.

мовою, 6 тис. російською і 3 тис. брошур)⁵⁸. Загалом Виборче бюро замовило 25 тис. екземплярів Положення про вибори, які планувало розіслати «виборчим комісіям Цілої України»⁵⁹.

В Черкаському повіті (Київська губернія) крім 1 тис. 36 листівок і 350 Положень українською мовою і 300 російською для повітової і міської комісій, для голови Черкаської повітової ради, повітової земської управи, інструктора у справах виборів до Установчих зборів Ф. Андрієнко, Черкаської міської комісії, повітового селянського з'їзду додатково відправили 8 тис. 670 листівок, 1 тис. 350 Положень і 564 брошури⁶⁰. Такою була реакція місцевих організацій на масову відмову від складання виборчих списків мешканців сіл Головятин, Бузуков, Гуляйгород Сунковської волості, с. Нечаївка Вергуновської і с. Змагайловки Царсько-Слобідської волостей Черкаського повіту Київської губернії⁶¹. Розповсюдження великої кількості інформаційної літератури і роз'яснювальні роботи принесли бажаний результат — селяни погодились взяти участь у виборах, а списки склали з відступом від строку, вказаного в Положенні про вибори⁶².

Видання брошури і листівки українською мовою через затримку надходження останнього розділу «Положення про вибори» з Петрограду трохи затягнулося⁶³. Перешкоджав вчасній їх доставці на місця страйк залізничників. За таких обставин, Катеринославська земська управа, не дочекавшись інформаційних матеріалів з Києва, 5 жовтня придбала достатню кількість брошур для розповсюдження серед населення і від подальшої виписки їх відмовилась через брак коштів⁶⁴. Полтавська Ок-

⁵⁸ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 6, арк. 6.

⁵⁹ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 3, арк. 22.

⁶⁰ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 14, арк. 7–9.

⁶¹ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 10, арк. 74 зв.

⁶² Там само. — Арк. 76.

⁶³ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 6, арк. 12.

⁶⁴ Там само. — Арк. 14.

ружна комісія самостійно надрукувала розділ I «Положення» брошурами малого формату в кількості 15 тис. екземплярів, російською мовою⁶⁵.

Волинська Окружна комісія згодна була чекати до 10 жовтня, а вже 11 жовтня⁶⁶ отримала 5 тис. екземплярів Положення про вибори українською мовою (по 500 штук в Житомирську міську і повітову, Новоград-Волинську комісії, по 450 — в Овруцьку і Ровенську, по 430 — в Староконстантинівську, Кременецьку, Луцьку, Дубенську, Ізяславську і Острозьку комісії)⁶⁷ та 20 тис. примірників листівки «Громадяне Землі Української»⁶⁸ вартістю 2½ коп. одна на суму 500 крб.⁶⁹ До цього часу серед населення розповсюджували 2 тис. 807 екземплярів Положення про вибори російською мовою та 2 тис. 907 Наказів, які надійшли від Всевиборів, і 10 тис. Положень⁷⁰, що за власної ініціативи надрукував Волинський комітет Партії соціалістів-революціонерів на суму 842 крб.⁷¹

Отже, в умовах, коли Положення про вибори від Всевиборів надходили із запізненням і в недостатній кількості, видання і розповсюдження Київською Окружною комісією та виборчими комісіями інших українських губерній інформаційних матеріалів частково допомогло вирішити питання ознайомлення населення з деталями виборчої кампанії до Всеросійських Установчих зборів. І хоч ці матеріали були різними: великого і маленького формату, у вигляді листівок, плакатів, брошур, книжечок, призначені для продажу за ціною 15 коп. і з написом «роздати даром», на якісному і не дуже папері, найважливішим було те, що вони існували й виконували свою місію —

⁶⁵ ЦДАВО, ф. 3261, оп. 3, спр. 57, арк. 5.

⁶⁶ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 14, арк. 1.

⁶⁷ ДАЖО, ф. 2149, оп. 1, спр. 205, арк. 68.

⁶⁸ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 6, арк. 4.

⁶⁹ Там само. — Арк. 15.

⁷⁰ ДАЖО, ф. 2149, оп. 1, спр. 205, арк. 30 зв.

⁷¹ Там само. — Арк. 88 зв.

просвітництва населення у справі виборів до Всеросійських Установчих зборів.

Новизна виборчої системи потребувала людей, що гарно розбиралися в техніці виборів і проводили б роз'яснювальну роботу, адже більшість населення складали малограмотні селяни, які ніколи раніше не приймали участі в таких виборах і не вмiли читати, щоб самостійно ознайомитись із запропонованою їм літературою. До того ж часу для ознайомлення і засвоєння виборчого закону було обмаль. Оцінюючи свої фінансові можливості і ситуацію з підготовкою виборів на місцях, окружні комісії самостійно вирішували скільки їм потрібно було інструкторів. Зазвичай кількість інструкторів окружних комісій відповідала кількості повітів губернії, як на Київщині, де активно працювали 12 інструкторів: А. Батієвський, Н. Скуйбіда, Ю. Сушкевич, П. Варивода, Х. Васич, К. Коробчевський, Х. Андрієнко, В. Діденко, М. Порхун, М. Бал, М. Коваленко і П. Вовченко⁷². Волинська Окружна комісія вважала, що на 10 повітів достатньо 7 інструкторів⁷³, яких слід направляти у найбільш проблемні райони. Такими виявилися Житомирський повіт, де працювали аж два агітатори А.М. Ніштун⁷⁴ і І.К. Каргаретелі⁷⁵, Ізяславський (П.А. Попенко)⁷⁶, Рівненський (Попов), Дубенський (Масюченко)⁷⁷, Овруцький (А.Т. Меленєвський)⁷⁸ і Староконстантинівський (І.А. Айнгорн)⁷⁹. А в Катеринославській губернії Окружна комісія попросила Московську Всеросійську комісію інструкторів прислати 12 агітаторів, що працюватимуть на території 8 повітів. Хотілося б відмітити, що протоколи засідань Кате-

⁷² ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 49, арк. 9.

⁷³ ДАЖО, ф. 2149, оп. 1, спр. 33, арк. 2.

⁷⁴ ДАЖО, ф. 2149, оп. 1, спр. 205, арк. 114.

⁷⁵ Там само. — Арк. 122 зв.

⁷⁶ Там само. — Арк. 214 зв.

⁷⁷ Там само. — Арк. 30 зв.

⁷⁸ Там само. — Арк. 81 зв.

⁷⁹ ДАЖО, ф. 2149, оп. 1, спр. 33, арк. 15.

ринославської Окружної комісії показують як багато уваги вона приділяла справі ознайомлення населення із виборами до Установчих зборів, особливо роботі інструкторів⁸⁰. На кожному засіданні на порядку денному стояло питання про інструкторів: скільки платити, хто буде старшим інструктором, які права і обов'язки інструкторів тощо. Доки не прибули агітатори з Москви, на посаду інструкторів Окружної комісії взяли А.М. Козлова, Н.К. Борисова і Ф.І. Тимофєєва. Останній виявив бажання бути старшим інструктором⁸¹. Ще 3-х інструкторів Касаткіна, Фоміна і Шапошника відправили відразу в Луганськ, Маріуполь і Новомосковськ для першопочаткового ознайомлення з станом справ на місцях, щоб потім розподілити між ними об'їзд по губернії⁸². Після доповідей інструкторів з'ясувалося, що становище в повітах «через страйк залізничників, вантажників на фоні загального індеферентного відношення населення до виборчої кампанії»⁸³ «зовсім незадовільне, складне і є загроза того, що тут не встигнуть своєчасно скласти і оголосити списки виборців»⁸⁴. За даних обставин Катеринославська Окружна вирішила направити туди інструкторів на тривалий час і наполягала, щоб земська управа додатково запросила на службу 3–4 інструкторів за власний кошт із числа тих, хто прослухав курси Ради Робітничих і селянських депутатів, а також сприяла інструктору у всьому і надавала коней⁸⁵.

Про об'єм робіт, яку доводилось виконувати інструктору окружної комісії, можна судити із доповідної записки інструктора Канівського повіту (Київська губернія) Михайла Бала: «Все треба було організовувати, всіх доводилось просити..., знайти з технікою виборів, скрізь треба було побувати і поди-

⁸⁰ ЦДАВО, ф. 1146, оп. 1, спр. 1, арк. 30.

⁸¹ Там само. — Арк. 5.

⁸² Там само. — Арк. 12.

⁸³ Известия Подольской Окружной... комиссии. — 1917. — № 4.

⁸⁴ ЦДАВО, ф. 1146, оп. 1, спр. 1, арк. 19.

⁸⁵ Там само.

витись особисто (були дні коли доводилось по 100 верств сидіти на конях)»⁸⁶. Інструктори доставляли до найвіддаленіших куточків губерній і розповсюджували серед населення друковані інформаційні матеріали, консультували членів дільничних комісій, збирали повітові з'їзди, волосні і сільські зібрання, на яких читали лекції, доповіді⁸⁷. Під час виборів вони їздили по селам і спостерігали, щоб ніде не порушувався закон.

В Катеринославському окрузі під час розгляду питання про роль, обов'язки і становище інструкторів через неоднотайність всіх членів комісії зав'язалась дискусія, тому Оквибори запропонували п. Козлову і Борисову, як прихильникам різних поглядів, розробити і надати комісії свої проекти інструкції⁸⁸. Після обговорення затвердили проект, наданий п. Козловим, відповідно до якого головним обов'язком інструктора була технічна підготовка виборів та теоретичне пояснення закону про вибори і питань, що необхідні для повного розуміння населенням суті й значення виборів, не підтримуючи при цьому жодної партії і не торкаючись партійних програм. Якщо хтось із інструкторів поміщався в список кандидатів до Установчих зборів в Катеринославському окрузі, то зобов'язаний був полишити інструкторську службу⁸⁹. Не рідше 1 разу на тиждень інструктор повідомляв Окружну комісію про стан справ на місцях, а кожні два тижні брав участь у з'їзді інструкторів, де обговорювався спільний план роботи і проблеми, що виникали в процесі роботи в повітах⁹⁰.

Така велика увага Катеринославської Окружної комісії до питання інформування населення і активна співпраця з інструкторами дозволяла їй вчасно реагувати на ситуацію, що складалася в повітах, і як наслідок, допомогла їй підготувати і

⁸⁶ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 24, арк. 111 зв.

⁸⁷ ЦДАВО, ф. 3261, оп. 3, спр. 56, арк. 50.

⁸⁸ ЦДАВО, ф. 1146, оп. 1, спр. 1, арк. 10.

⁸⁹ Там само. — Арк. 13.

⁹⁰ Там само. — Арк. 12, 7.

провести вибори в Катеринославській губернії в законном встановлений строк — 12–14 листопада 1917 р.

За свою досить тяжку і небезпечну працю (непоодинокими були випадки, коли незадоволений натовп селян забивав ледве не до смерті інструкторів, переплутавши їх із партійними агітаторами⁹¹) інструктори отримували по 8 крб. в день і 7 крб. добових, за умови проїзду білетом 1 класу і на конях (оплата здійснювалась лише за 3 коней)⁹², за вечірні заняття — 100 крб. за місяць⁹³. Катеринославська Окружна комісія вважала достойною винагороду у розмірі 450–500 крб. за місяць⁹⁴. Оскільки Катеринославщина — це промисловий район, де звикли матеріально стимулювати працю, то мабуть, і до питання оплати роботи інструкторів і працівників виборчої комісії (керуючий справами отримував 500 крб., в той час як в інших губерніях — від 250 до 300 крб.) зберегли такий підхід. Свою роль відіграло і пізнє надходження постанов і розпоряджень Всевиборів⁹⁵, що передбачало збільшення роботи інструкторів, а значить і збільшення їх окладу. Проте вже в кінці вересня через брак коштів розмір оплати інструкторів Катеринославської Окружної комісії склав 5 крб. в день, а з 15 жовтня його підвищили до 8 крб.⁹⁶ (як в інших губерніях), а під час розгляду кошторису Катеринославської повітової комісії із загальної суми 3 тис. крб. — 1 тис. 200 крб. (по 400 крб. за 3 місяці роботи) на запрошення інструкторів було заборонено до з'ясування з Всевиборами⁹⁷. В Гайсинському повіті Подільської губернії земська управа

⁹¹ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 12, арк. 18.

⁹² ДАЖО, ф. 2149, оп. 1, спр. 205, арк. 30 зв.

⁹³ ДАЖО, ф. 2149, оп. 1, спр. 6, арк. 42.

⁹⁴ ЦДАВО, ф. 1146, оп. 1, спр. 1, арк. 2.

⁹⁵ Там само. — Арк. 26.

⁹⁶ Там само. — Арк. 55.

⁹⁷ Там само. — Арк. 35.

виділила вдвічі меншу суму (600 крб.) за такий же період часу для винагороди інструкторам⁹⁸.

Інструктори окружних комісій попри всі їх старання не могли охопити всю територію повітів — занадто багато питань виникало у населення. Тому до Оквиборів надходило чимало клопотань про нестачу інструкторів. Підготувати людей, які допомогли б населенню розібратися з особливостями виборчого процесу, пропонували спеціально створені курси інструкторів.

Платні тижневі курси діяли при Виборчому бюро (Генесекре-вибори) — 70 крб. з чоловіка за проживання і проїзд оплачували дільничні комісії, а 30 крб. за лекції — Виборче Бюро⁹⁹.

Всього Генесекревибори планували набрати від 9 губерній близько 200 осіб (із розрахунку 1 на повіт, хоча спочатку мова йшла про 2 людини) і невеличкий резерв, що буде на поготові для негайних відряджень на допомогу¹⁰⁰. Виборче бюро рекомендувало відправляти на курси людей, бажано із числа мешканців повіту, здатних до агітації і популятизаторської праці, тих, хто працював в міських і земських управах¹⁰¹. До 9 жовтня (перший день курсів) прослухати лекції виявило бажання більше 100 чоловік¹⁰².

Підготовка включала в себе 25 лекцій (по 1 год кожна), практичні заняття, класні роботи, колоквиуми, а також контрольні роботи і екзамени¹⁰³. Лекції на курсах при Виборчому бюро читали відомі громадські і політичні діячі Гермайзе, Ковалевський, Мартос, Мироненко, Садовський, Порш, Ткаченко, Касьяненко¹⁰⁴. Вони коротко знайомили слухачів із проблемами держави і права, виборчого права, історією проведення

⁹⁸ Известия Подольской Окружной... комиссии. — 1917. — № 14.

⁹⁹ ЦДАВО, ф. 799, оп. 1, спр. 1, арк. 19 зв.

¹⁰⁰ Там само. — Арк. 18.

¹⁰¹ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 3, арк. 13.

¹⁰² ЦДАВО, ф. 799, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

¹⁰³ Там само. — Арк. 19 зв.

¹⁰⁴ Там само, арк. 21.

Установчих зборів, тонкощами технічної організації виборів, а також проводили короткий огляд програм головних політичних партій, їх передвиборчої агітації та політичної боротьби¹⁰⁵. Під час лекцій 2 секретарі записували і обробляли їх для публікації, щоб потім інструктори змогли провести такі самі курси для голів та членів дільничних комісій у себе вдома. Всі лекції по можливості ілюструвались картами, діаграмами.

Видатки Виборчого бюро на курси складали 7 тис. 485 крб.: лекторам — 375 крб. (за 25 лекцій по 15 крб. за кожну); іспити, колоквиум, класна робота на тему, перевірка робіт — 200 крб.; допомога слухачам — 6 тис. (200 чоловік по 30 крб.); помешкання — 70 крб. (7 днів по 10 крб.), двом секретарям — 140 крб. (по 10 крб. за 7 днів); карти, діаграми і т.ін. — 100 крб.; література для лекторів і слухачів — 600 крб. (з них 400 крб. для слухачів і з розрахунку не менше як по 3 крб. кожному)¹⁰⁶.

Інструкторів також готували курси з організації виборів до Установчих зборів при Центральній Раді. Командуючий військами віддав наказ відряджати на ці курси від всіх частин, управлінь і установ Києва, де є українці, по 1 людині на 1 тис. військовослужбовців¹⁰⁷.

Безкоштовні двотижневі (з 16 по 29 жовтня) курси інструкторів з підготовки до виборів в Установчі збори організували при університеті Св. Володимира. На курси запрошувались особи, що вміли гарно усно і письмово викладати свої думки (священники, вчителі, псаломщики, секретарі сільсько-господарчих, кредитних, споживчих та інших громадських установ). Лекції проводили у вечірні години. Оскільки курси були безкоштовними, то питання проживання і харчування курсистів мали взяти на себе організації, що їх направляли¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Кудлай О.Б. Діяльність народного Міністерства внутрішніх справ УНР. Електронний ресурс: <http://www.history.org.ua/journal/2005/2/6.pdf>

¹⁰⁶ ЦДАВО, ф. 799, оп. 1, спр. 1, арк. 19 зв.–20 зв.

¹⁰⁷ ДАЖО, ф. 2149, оп. 1, спр. 1, арк. 126.

¹⁰⁸ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 12, арк. 109.

25 жовтня при Харківському університеті за пропозицією Міністра народної освіти Салазкіна відкрили курси у справі техніки виборів до Установчих зборів. Директор курсів — проф. М.А. Максимейко, секретар А.Р. Гюнтер, лектори — проф. А.В. Маклецов, В.М. Корецький, пр.-доцент О.Л. Кобалевський, А.Р. Гюнтер, А.Ю. Вегнер, М.І. Ржевусський. На організацію курсів передбачали витратити близько 4 тис. крб.¹⁰⁹ До 24 жовтня на курси записалось 467 чоловік¹¹⁰.

На засіданні 13 вересня 1917 р. принципово вирішив утворити курси для інструкторів Київський Губерніальний виконавчий комітет¹¹¹.

Підготувати інструкторів або прислати вже навчених пропонував і Відділ у справі підготовки виборів до Всеросійських Установчих зборів при Всеросійському Виконавчому Комітеті Рад робітничих і солдатських депутатів в Петрограді. При ньому в середині липня 1917 р. відкрились двотижневі курси інструкторів. Слухачі вивчали основи виборчого права, техніку виборів, програми партій і т.ін. До 16 вересня курси прослухали 1 тис. 734 особи¹¹². Виникли подібні курси і в Україні, наприклад в Одесі. На Румунському фронті такі інструкторські курси закінчили понад тисячу осіб.

Для ознайомлення солдат із технікою виборів на Південно-Західному і Румунському фронтах створили Довідкові бюро при армійських і корпусних радах. У війська стали надходити видання з текстами Положення і відповідних постанов Тимчасового уряду, популярна література з теми виборів до Установчих зборів. Спеціально для фронтових виборчих округів Всевибори видали брошуру, яка містила календар виборів на фронті з вказівкою строків всіх етапів організаційної підготовки і проведення виборів; постанови уряду, що стосувалися підготовки

¹⁰⁹ Южный край. — Харьков. — 1917. — № 14277.

¹¹⁰ Южный край. — Харьков. — 1917. — № 14295.

¹¹¹ ЦДАВО ф. 1156, оп. 1, спр. 12, арк. 14.

¹¹² ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 13, арк. 55.

виборів; Положення про вибори; інструкцію до розділу III Положення; тексти діючих законів, на які були посилання в Положенні; розрахунок числа членів Установчих зборів по окремих округах; Наказ про застосування розділу I Положення про вибори¹¹³.

Незважаючи на велику кількість курсів, що готували інструкторів, чим менше часу залишалося до виборів, тим більше звернень з проханням прислати агітатора надходило до Виборчого бюро. Резервних інструкторів не вистачало, тому Генсекревибори просили Центральну Раду надіслати списки її постійних інструкторів з точними поштовими і телеграфними адресами, щоб мати змогу задовільнити всі численні прохання з місць¹¹⁴. По всіх українських губерніях у вересні пройшли передвиборчі наради інструкторів Центральної Ради кожного регіону вкупі з членами комітету Української Губерніальної Ради Херсонщини, Катеринославщини, Харківщини. Одним із основних питань порядку денного на цих нарадах були вибори до Всеросійських та Українських Установчих зборів.

Непоодинокими були випадки, коли Оквибори не мали необхідної кількості інструкторів, щоб направити їх в ті села, де було необхідно, а інколи на місцях не завжди знали до кого звертатися за допомогою. Так, 11 листопада, за день до виборів, Комітет с. Савинці на Лубенщині (Полтавська губернія) просив Центральну Раду вислати йому делегата для роз'яснення у виборчій справі. Замісник директора «Генсекревибори» Кас'яненко порадив звернутися до повітового інструктора в Лубнах¹¹⁵.

Там, де інструкторів не було, намагалися вийти із ситуації власними силами. В Херсонській губернії виборча комісія в місцевій газеті розмістила прохання до вчителів взяти участь у

¹¹³ Солнцева С.А. «Мы, солдаты-окопники, приветствуем Учредительное собрание...» // Военно-исторический журнал. — 2001. — № 3. — С. 60–67. Электронный ресурс: <http://regiment.ru/Lib/C/170.htm>

¹¹⁴ ЦДАВО, ф. 799, оп. 1, спр. 1, арк. 35.

¹¹⁵ ЦДАВО, ф. 799, оп. 1, спр. 2, арк. 36, 37.

просвітництві селян у справі виборів до Установчих зборів¹¹⁶. В Київському окрузі також вважали вчителів, агрономів і взагалі осіб інтелігентних професій «найбільш підходящими кандидатами на посаду інструкторів», але оскільки завдяки мобілізації всі інтелігентні сили із села були вичерпані, тому найти 227 інструкторів для всіх волостей Київщини було досить складно. Ситуацію допомогли виправити освічені солдати й інструктори підготовлені на курсах при Виборчому бюро¹¹⁷.

На Поділлі Військовий комісар Південно-Західного фронту відмовився надати солдатів інтелігентних професій¹¹⁸, тому з метою найширшого інформування населення і виборчих комісій із розпорядженнями уряду, а також з станом справ з підготовки до виборів, Подільська Окружна комісія: 1) запропонувала доктору Черняку розробити план агітаторської діяльності; 2) увійшла в контакт з Центральним Виконавчим комітетом з приводу поширення інформації в містах; 3) влаштувала у Вінниці курси для агітаторів¹¹⁹; 4) просила Центральну Раду прислати до Вінниці 15 підготовлених інструкторів, але не партійних агітаторів, яким обіцяли платити не більше 300 крб. в місяць¹²⁰.

Окружні комісії через стислі строки виборчого процесу і дії повноважень виборчих комісій та через значне навантаження не мали можливості щоразу проводити належну підготовку членів виборчих комісій. Їм в цьому часто допомагали громадські організації і місцеві органи самоврядування. Так, в Новгород-Сіверському повіті Чернігівської губернії за рішенням повітової комісії інструктування членів повітових комісій було зроблено за сприяння Селянської спілки і Ради селянських і солдатських

¹¹⁶ Известия Ананьевского уездного земства. — Ананьев. — 1917. — № 46.

¹¹⁷ ЦДАВО, ф. 1156, оп. 1, спр. 13, арк. 15 зв.

¹¹⁸ ЦДАВО, ф. 2171, оп. 1, спр. 18, арк. 3.

¹¹⁹ Там само. — Арк. 5 зв.

¹²⁰ Там само. — Арк. 11.

депутатів¹²¹, а в Подільській губернії підготовку населення до Установчих зборів проводили 14 інструкторів-матросів від Севастопольської Ради військових і робітничих депутатів.

В Херсонській губернії земство направило до Александрійської повітової комісії своїх інструкторів, які не належали до жодної революційно-демократичної організації чи політичної партії, як цього вимагало Положення про вибори. Але саме з цієї причини, на думку Ради солдатських, робітничих і селянських депутатів м. Новогеоргієвська, вони були «безвідповідальними в своїх виступах»¹²². Голова Ради закликав революційно-демократичні організації відкликати своїх представників зі складу вище вказаної комісії, вважаючи присутність їх безкорисною і вказати населенню, що «земська управа відсторонила демократію від участі в передвиборчій кампанії», і навіть клопотався перед губернським земством про видачу коштів на підготовку населення Александрійського повіту до виборів в Установчі збори Новогеоргієвській Раді, при якій є гарно організована культурно-просвітницька секція¹²³.

Ради солдатських і робітничих депутатів часто критикували земства за нецільовий, на їх думку, розподіл коштів у справі ознайомлення населення із виборами до Установчих зборів, і що земства не платять за агітацію інструкторам, підготовленим на спеціально створених Радами курсах (діяли майже в усіх великих містах Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній). Проте, по-перше, такі звинувачення Рад були безпідставними, адже якщо інструктор від окружної комісії не підтримував жодної політичної партії, то це ще не значить, що він був «безвідповідальним». А по-друге, відповідно до інструкції

¹²¹ ЦДАВО, ф. 1167, оп. 1, спр. 2, арк. 10.

¹²² *Сергеев В.* На зламі. Нарис історії придніпровських територій Олександрійського повіту Херсонської губернії напередодні та під час Національно-визвольних змагань 1917–1920 років. Електронний ресурс: <http://library.kr.ua/elib/sergeev/nazlami.html>

¹²³ Там само.

Севастопольської Ради військових і робітничих депутатів, що відправила у відрядження до Подільської губернії 14 інструкторів-матросів для підготовки населення до Установчих зборів, інструктор «мав бути безпристрасним до соціалістичних партій, підтримати їх і об'єднати, де потрібно, якщо виявиться, що можуть взяти верх несоціалістичні партії»¹²⁴, а це означало, що інструктор вже автоматично перетворювався на партійного агітатора, а це суперечило вимогам Положення про вибори.

Суперечки, які виникали між Радами солдатських депутатів, земствами, політичні уподобання інструкторів, яких вище згадані організації направляли в села і міста, інколи прискорювали процес інформування населення, інколи, навпаки, уповільнювали. Проте, беззаперечним залишається той факт, що ці організації дійсно суттєво допомогли виборчим комісіям у справі ознайомлення населення з технікою виборів. Просвітницько-агітаційна секція Ради солдатських депутатів м. Одеси видала брошуру «Выборы в Учредительное Собрание. Вопросы и ответы»¹²⁵. З метою ознайомлення населення з законом про вибори Рада селянських депутатів Харківської губернії закупила у місцевої партії соціалістів-революціонерів 20 тис. екземплярів Положення і розіслала його в повіті¹²⁶. В місцевих газетах громадські організації розміщували статті «Що потрібно знати кожному виборцю»¹²⁷, «Обов'язки виборців»¹²⁸ тощо.

Інформаційне Бюро при Губернському громадському комітеті у Полтаві скликав з'їзд всіх повітових інструкторів, щоб встановити тісні контакти з інформаційними бюро, виробити

¹²⁴ Известия Подольской Окружной... комиссии. — 1917. — № 4.

¹²⁵ ЦДАВО, ф. 1133, оп. 1, спр. 9, арк. 9–9в зв.

¹²⁶ Труд и воля. — Харьков. — 1917. — № 58.

¹²⁷ Вестник Одесского земства. — Одесса. — 1917. — № 28.

¹²⁸ Известия Александрийского уездного земства. — Александрия. — 1917. — № 78.

загальний план роботи з організації та ознайомлення населення у справі підготовки до виборів в Установчі збори¹²⁹.

Одним із основних завдань матросів-інструкторів Севастопольської Ради солдатських депутатів, направлених в Подільську губернію, було влаштування зборів, на яких доступною мовою вони пояснювали «незрозумілі іноземні слова в наступних питаннях: а) Що таке Установчі збори, де і коли зберуться та які питання будуть вирішувати. б) Хто буде обирати і кого можна обрати. в) Який порядок виборів (виборчий округ, число кандидатів, місце і час виборів), виборчі списки, іменні посвідчення і виборчі записки, підрахунок. г) Про політичні партії»¹³⁰.

Новизна виборчої системи в умовах, коли більшість населення складали малоосвічені селяни, змушувала виборчі комісії і всі організації, що брали участь у виборчій кампанії, докласти чимало зусиль, щоб ознайомити людей із особливостями виборчого законодавства і виборчим процесом. Вони створювали спеціальні комісії, що розробляли план інформаційної роботи; видавали інформаційні листки і бюлетені, в яких розміщували свідчення про хід підготовчих робіт, циркуляри і розпорядження Всевиборів, що роз'яснювали найбільш незрозумілі при використанні на практиці статті Положення; друкували повідомлення в місцевій пресі; готували і розповсюджували серед населення закон про вибори і величезну кількість інформаційних матеріалів (брошури, листівки, плакати, оголошення тощо); організовували чергування в міських управах і волосних комісіях; проводили наради з членами дільничних виборчих комісій, читали їм лекції, доповіді; контролювали роботу інструкторів, на яких покладалася основний тягар просвітництва населення у справі виборів до Всеросійських Установчих зборів; налагоджували тісні контакти із земствами, Радами солдатських і робітничих депутатів, політичними партіями та громадськими

¹²⁹ ДАПО, ф. 1066, оп. 1, спр. 11, арк. 244.

¹³⁰ Известия Подольской Округной... комиссии. — 1917. — № 4.

організаціями для спільних дій у справі найширшого інформування населення з розпорядженнями уряду і технологією виборчого процесу. Вдало реалізовувати інформаційну діяльність окружним комісіям заважали: брак коштів, відсутність достатньої кількості освічених людей через мобілізацію їх до армії, відмова військового керівництва відпустити солдат інтелігентних професій для допомоги дільничним комісіям у справі підготовки виборів та інформування населення; затримка поштових, телеграфних повідомлень; страйк залізничників, вантажників і як наслідок несвоєчасна доставка інформаційних матеріалів. І незважаючи на всі вище зазначені перешкоди, центральні виборчі установи змогли вдало організувати процес ознайомлення населення із особливостями виборчого законодавства і виборчим процесом, щоб забезпечити чесні, прозорі, вільні вибори, які б повною мірою відображали волевиявлення виборців.